ڊاڪٽر ريحانہ نظير

سوانحي ادب مان سنڌي عورتن جي چونڊ آتم ڪٿائن جو اڀياس
The Contribution of Sindhi Female Writers in Autobiographic Literature: A Study

Abstract:

Autobiographies and biographies have, always been, extremely important ingredients of Sindhi literature. Traditionally, male Sindhi authors have dominated this field, since women writers often find it hard to discuss their lives openly, especially their romantic or sexual experiences, for fear of being vilified by the society and their families. Hence, autobiographies and biographies of women in Sindhi literature remain few and far between. This article attempts to analyze those few autobiographies and biographies to look into their vivid portrayal of sociopolitical climate of their times. This article, particularly, focuses on Popti Hiranandani's *"Muhinji Zindagi Ja Sona Rupa Warq"* (Golden & Silvery Leaves of My Life), Rita Shahani's "*Bipahri Ja Ba Pal"* (Couple of Moments of Noon), Shams Abassi's "Galhyun Payt Waran Mai" (Few Suppressed Thoughts), Akhtar Baloch's "*Qadeyani's Ji Diary"* (A Female Prisoner's Diary), and Fatima Sheikh's "*Shekhiyani Ji Dairy*" (Sheikhiyani's Diary) among others.

سوانح لفظ ”سانحہ“ جو جمع آهي جنهن جي معنيٰ واقعو يا حادثو آهي ۽ سوانح عمريءَ جو مطلب، ڪنهن شخص جي زندگي جو حال احوال آهي ۽ سوانح نگار واقعہ نويس يا حال احوال لکندڙ هوندو آهي. سوانح عمريءَ ۾ آتم ڪٿا، روزنامچہ ڊائري وغيره ۽ ڪنهن شخصيت بابت خاڪا لکڻ اچي وڃن ٿا. بقول جارج برناڊشا جي تہ:

THE MAN WHO WRITES ABOUT HIMSELF AND HIS OWN TIME IS THE ONLY MAN WHO WRITES ABOUT ALL PEOPLE AND ALL TIMES. George Bernard shaw P9)

سوانحي ادب جيڪو اڳوڻي زماني کان موجود آهي، انهن ۾ اوائلي يوناني ادب ۾ پلو ٽارڪ جون سوانحي لکڻيون مشهور آهن. فردوسي پنهنجي شاهنامي ۾ ايران جي اڳوٽن بادشاهن جا احوال ڏنا آهن. مها ڀارت ۽ رامائڻ قديم سنسڪرت جي ادب ۾، سوانح نگاريءَ جا شاهڪار آهن. انسائيڪلوپيڊيا برٽينڪا ۾ جيڪا وصف

ڏنل آهي اها هن ريت آهي تہ ”آتم ڪهاڻي جو سوانح نگاريءَ سان گهرو تعلق آهي اها ڪنهن فرد يا شخص جي حياتيءَ جي واقعن تي ٻڌل هوندي آهي جيڪا هو پاڻ لکي ٿو ان ڪري اها مڪمل نہ هوندي آهي.“

سنڌي ادب ۾ بہ ڪيترين ئي آتم ڪهاڻين ۽ سوانح عمريون لکيون ويون آهن, جيڪي وقت جي مشهورعالمن, اديبن ۽ سياستدانن جي شخصي آزمودن ۽ زندگي جي تلخ واقعن ۽ حالتن جي حقيقي تصوير پيش ڪن ٿيون. سنڌي ادب ۾ آتم ڪهاڻيون رڳو مرد ليکڪن ڪو نہ لکيون آهن, پر ڪيترين عورتن پڻ هن فن ۾ طبع آزمائي ڪري پاڻ موکيو آهي, جن جو مختصر احوال سندن لکڻين جي حوالي سان هيٺ پيش ڪجي ٿو.

جيتامڙي جي ڊائري :

هيءَ ڊائري, ڊاڪٽر سرلا ديويءَ جي لکيل آهي. ڊاڪٽر سرلا 1938 ۾ ميونسپل زناني اسپتال رتيديري جي چارج ورتي, هن جي شادي زميندار گهراڻي مان ٿي پر سندس مڙس کي دنيا جي دولت جو ڪوبہ حرص نہ هو مايا جي موهہ کان پري روحاني رمزن جو ڳولائو هو جنهن ۾ سندس وني سندس پورو ساٿ نڀايو. ايستائين جو عورت جي سڀ کان وڏي مرتبي ماءُ بنجڻ واري خواهش تان دستبردار ٿي ويئي, هن پنهنجي هستي مٽائي پاڻ کي جيتامڙي يعني ڌرتيءَ جو بنهہ ننڍڙو جيو سمجهي, سام جي سنگ سفر تي رواني ٿي. هيءَ ڊائري جيڪا ڊاڪٽر سرلا جي صوفي سنت مڙس امرت جئسنگهاڻي جي ٻڌايل قولن ۽ نصيحتن جو اهو پيش بها خزانو آهي, جيڪو زندگي جي ڪيترين پوشيده رازن جو پردو فاش ڪندي نظر اچي ٿو. ڊاڪٽر سرلا پنهنجي سواميءَ کي ’سام‘ جي نالي سان ڊائريءَ ۾ مخاطب ٿي سوال ڪندي نظراچي ٿي ۽ سام انهن جا جواب ٻڌائي ٿو تڏهن اهي پنهنجي سادي سلوڻي انداز سان قلمبند ڪري ٿي. سام جا لفظ ۽ ٻڌايل قول ڪري سون مان نهيل انهن مورتين جيان سچا آهن, جيڪي مندر جي سونهن کي سانپيان بنائينديون آهن سچ چيو اٿن ”تہ سڪ وارن کي سيد چوي ڪونہ جهلينديو جهنگ“ ان ئي سڪ هن کي سام سان جوڙي رکيو, جنهن جي سرهاڻ سان واسجي, هن پنهنجي آتما کي امرڪري, پويترتا جي انهيءَ مڪان تي پهچڻ جي ڪوشش ڪئي, جتي سندس پرماتما آهي. هن ڊائريءَ ۾ سام, دنيا جي حسن, حرص, مايا, لوڀ ۽ لالچ جا ڪارڻ نتيجا اهڙي تہ پُر اثر ۽ منڙي انداز

سان بيان ڪيا آهن جو پڙهندڙ ڪنهن ٻي دنيا جي تصور ۾ ٿي وڃي ٿو. مثال: هو چوي ٿو تہ " قناعت فقيري جو هڪ مول متو آهي. ڪابہ آدرشي زندگي قناعت ڪانسواءِ برپا ٿي نہ سگهندي. جي گهٽي پئسي خرچڻ سان آشرم اڏي بہ سگهياسين تہ اهي ڪارگر نہ ٿيندا ۽ جٽاءُ نہ ڪندا." (سرلا، 1982ص 1)

هڪ ٻي جاءِ تي چوي ٿو تہ "محنت انسان جو وڏي ۾ وڏو خزانو آهي ۽ جي ساڻس محبت ملايو تہ ڪابہ منزل دور نہ آهي." (سرلا،1982 ص 10)

"ڪرم ۽ گيان جو انت پريم آهي." ڊاڪٽر جهامنداس ڀاٽيہ هن ڪتاب جي ديباچہ ۾ لکي ٿو تہ " جيتامڙي جي ڊائري گس ئي نئون ٿي وني. خيال ائين ٿو اچي تہ سوامي رام ڪرشن پرم هنس جا ست سنگي، پنهنجي گرؤ کي پنهنجي روحاني مشڪلاتن جو حل ونڻ ايندا هئا اهي وارتائون هڪڙي پريمي ڪتابي صورت ۾ عوام اڳيان پيش ڪيون هيون. هي وارتائون بہ ڪجھ انهيءَ نموني جون آهن." (سرلا 1982)

ٻپهريءَ جا ٻہ پل :

هيءَ آتم ڪٿا، نامياري ليکا ريٽا شهاڻيءَ جي لکيل آهي، جنهن جو پهريون ڀاڱو" گهنڊ ڇاڻ وڳو" ۽ ٻيو ڀاڱو" ٻپهري جا ٻہ پل "آهي . پهرئين ڀاڱي ۾ ريٽا، ڪلپنا جي دنيا جوڙي، پريءَ جي ڪردار ۾ ماضي جي جهروڪن ۾ پنهنجي زندگي اندر ليئا پائي پنهنجي ذهن جي ڪنهن ڪنڊ مان ڪجھ واقعا ياد ڪري لکيا آهن. جنهن ۾ سندس قلم جي بيدپائي ۽ بي باقي سچائيءَ سان پرپورنظر اچي ٿي ۽ آتم ڪٿا جي ٻئي ڀاڱي ۾ هوءَ زندگي جو بند پيل خانو کولي ننڍين ننڍين يادن جي چٽن تي لکيل واقعن جي روشنيءَ ۾ پنهنجي حياتيءَ جا ڪجھ ورق کولي، پنهنجن شخصي توڙي سماجي حالتن جو جائزو وٺي ٿي. گڏو گڏ ٻئي ڀاڱي 'ڪلا ڪيتر' ۾ پنهنجي جڙڻ ۽ ڪاميابين جي حاصلات جو پڻ بيان ڪري ٿي ۽ آخر ۾ ڪيترن ملڪن جا سير انهن جو احوال پڻ مختصر بيان ڪري ٿي. پنهنجي آتم ڪهاڻيءَ جي شروعات هن ڪجھ سوالن سان ڪئي آهي، مثلاً آتم ڪهاڻي ڇو لکي وڃي ٿي؟ ان جو مقصد ڇا ٿيندو آهي؟ ان کي لکڻ جو ڪنهن کي حق آهي؟ ڇا آتم ڪهاڻيون صرف مهان انسانن جي دائري ۾ اچن ٿيون؟ ڇا اهي عام رواجي ماڻهو نٿو لکي سگهي؟ جنهن جو

جواب ستيش روهڙا سندس ئي ڪتاب ۾ هن ريت ڏنو آهي تہ: ” آتم ڪٿا مهان انسان نہ پر همت وارا انسان لکندا آهن .“ (ستيش روهڙا، 2004 ص10)

هيءَ آتم ڪٿا دلچسپ هئڻ سان گڏ تاريخي ۽ سماجي شعور پڻ رکي ٿي، ڳالهہ ٻڌائڻ جو انداز بہ سهڻو ۽ سپاويڪ آهي، هري دلگير جي لفظن ۾ تہ ” هيءَ ڪا عام آتم ڪٿا نہ آهي، منجهس ڪهاڻي ٻڌائڻ جو هڪ بلڪل نئو طريقو اپنايو ويو آهي جو دلپزير بہ آهي ۽ شاعراڻو بہ لڳي ٿو. (هري دلگير ص15)

هن آتم ڪٿا جي شروعات ريٽا، ننڍپڻ جي واقعن سان ڪئي آهي، جڏهن هوءَ ستن اٺن سالن جي مس هئي. پنهنجي ٻاروتڻ جي حيدرآباد جو ذڪر ڪندي هوءَ لکي ٿي تہ ” مان بنا پيرن پنڌ ڪندي حيدرآباد جي تلڪ چاڙهي چڙهڻ لڳي آهيان. ٻِگٽ اسڪول وٽ پهچي ڪاٻي پاسي مڙان ٿي ۽ اسڪول روڊ جي ان ڇيڙي وٽ پهتي آهيان جنهن جي ساڄي پاسي وارو رستو ڪئپيٽل (الائيٽ) سئنيما وٽ پهچي ٿو جنهن جي پنيان نولراءِ مارڪيٽ جو گهڙيال آهي ڏائي پاسي ڪان هڪ گهٽي آهي جيڪا ان مين رستي کي برهمو مندر ۽ ٽيچرس ٽريننگ ڪاليج واري رستي سان گڏي ٿي.“ (ريٽا شهاڻي، 2004 ص47)

ڪيڏي نہ سچائيءَ سان پنهنجي سنڌ جي ماضيءَ جا اهي وساريل ورق کوليا اٿس. لکي ٿي تہ حيدرآباد جي هير آباد کي سنڌ جو هاليوڊ ڪري ليکيو ويندو هو ڇوڪرين جي فيشن جي شروعات اتان ئي ٿيندي هئي. چاهي اها ڪٽ هجي يا ساڙهي پهرڻ جو طريقو هجي هر شام جو هير آباد کان تلڪ چاڙهي تائين فئشنئيبل ڇوڪرين جو ٽوليون لنگهنديون هيون.“ (ريٽا شهاڻي، 2004 ص 58)

ورهاڱي جي درد مان هوءَ ان لاءِ ڪونہ گذري جو هوءَ اڳ ۾ پيءُ جي بيماريءَ سبب لکنوءَ ۾ ويچي رهي هئي. هن جي وهم گمان ۾ بہ اهو ڪونہ هو تہ هوء ڪا آخري دفعو پنهنجي سنڌ کي ڏسي پئي. ريٽا شهاڻي مشهورسنڌي اديب منگهارام ملڪاڻيءَ جي پائيٽي هئي. ريٽا، ان زندگيءَ جي شروعات پيءُ جي بيماريءَ سبب ڏاڍي تلخ روين ۽ ڪٺن تجربن سان ڪئي، جنهن جو ذڪر هوءَ هري دلگير جي هن شعر سان ڪري ٿي تہ:

فصل سڪندو رهيو کيت جلندو رهيو،
خشڪ بادلُ مٿان صرف ڏسندو رهيو.

پنهنجي شاديءَ جو ذڪر ڪندي هوءَ ٻڌائي ٿي تہ بظاهر تہ منهنجي ساهرن ڏاج ڪونہ ورتو پر پوءِ ان جا مهڻا منهنجي سس روز ڏيڻ لڳي. تنگ ٿي آخر پنهنجي چاچي منگهارام ملڪاڻيءَ کي مون لکيو تہ هي مون کي لاوارث يتيم سمجهي طنز طعنا ۽ ٽوڪون هڻن ٿا. توهان مهرباني ڪري هر روز مون کي سهري جي پتي تي خط لکي موڪليندا ڪريو تہ جيئن انهن کي خبر پئي تہ آءُ نڌڻڪي ڪونہ آهيان. پوءِ چاچو باقاعدي سان روز خط لکي پوسٽ ڪندو هو. سندس مڙس وشنوَ جو ڪردار هن جي زندگي ۾ اٽلڪو هو پر هو ڪيس روڪ ٽوڪ ڪونہ ڪندو هو. باقي سندس سس عام رواجي وهنوار سان هن تي ڏاڍي سختي ڪندي هئي. مٿان وري تڪيو ڪلام هئس تہ "اسان تہ آهيون ئي نماڻا ماڻهو اسان تہ آهيون ئي سادا ماڻهو" (ريٽاشهاڻي: 2004)

ريٽا پنهنجي ادبي سفر جي شروعات شاديءَ جي ڪافي سالن بعد ڪئي. آهستي آهستي هوءَ ڪلا ڪيتر ۾ گهڻي رخي ليکڪا بڻجي اڀري آئي. هن ادب جي هر صنف تي طبع آزمائي ڪئي. ڪهاڻي, ناول شعرو شاعري, تنقيد نگاري ۽ آتم ڪٿا سڀ ۾ هن پاڻ موکيو. اڳتي هلي ريٽا سنڌي ادب ۾ هڪ خاص مقام حاصل ڪيو. هن سرسنگيت ۾ پڻ دلچسپي ظاهر ڪئي, جنهن جو ذڪر پڻ هن آتم ڪهاڻي اندر موجود آهي جڏهن هوءَ ڪنهن انگريز کان پنهنجي ميڙي چونڊي گڏ ڪري زيور وڪڻي ڏيءَ لاءِ پيانو خريد ڪري ۽ ان (پياني) کي پنهنجي گهر جو اهڙو اٽوٽ انگ مڃي ٿي, جهڙوڪ گهر جو ڀاتي هجي. سندس هن آتم ڪٿا ۾ بقول هري دلگير جي حيدرآباد جو هڳاءُ بہ آهي تہ لکنوءَ جا لقاءَ بہ آهن! پنهنجي زندگي جي تور تڪ ڪندي ريٽا لکي ٿي تہ " مون کي پنهنجي ماضيءَ تي فخر آهي مون کي ان باهہ تي ناز آهي جنهن جي تپش ۾ جلي پچرياسين. سون جيان نکري نڪتاسين. ان گردش جي ڌهاڙن تي غرور اٿم جن جي پيڙا اندر ۾ ڪو وڙاڪو وڌو جو پنهنجي چوڌاري لهرن جي جنبش کي جهٽي سگهڻ جي قوت پيدا ڪئي پوءِ چو لڪائيان انهن نازڪ پاونائن جي جذبن کي. " (ريٽا شهاڻي: 2004 ص 37)

مجموعي طور تي هن آتم ڪٿا ۾ ڪتب آيل ٻولي پڪي, پختي ۽ رواني واري آهي جنهن ۾ خالص ادبي رنگ صاف ظاهر نظر اچي ٿو.

ڳالهيون پيٽ ورن ۾ :

هيءَ جيون ڪهاڻي مشهور تعليمدان آپا شمس عباسيءَ جي لکيل آهي جنهن ۾ آپا شمس عباسيءَ نہ صرف پنهنجي تعليم لاءِ پاڻ پتوڙڻ جو ذڪر ڪري ٿي, پر سنڌ جي نياڻين کي تعليم جي زيور پهرائڻ لاءِ سندس ورتل ڪوشش جو بہ ذڪر

ڪندي نظر اچي ٿي. هڪ اهڙو دور جنهن ۾ عورتون سخت پردي ۾ سو بہ صرف رات جو متن مائٽن سان ملڻ لاءِ نڪرنديون هيون. ان وقت هن جي بيوه جوان ماءُ پنهنجي ڌيئرن کي پڙهائڻ جو جوکم کنيو هو. شمس عباسي جنهن دور ۾ پڙهي، تڏهن تعليم مخلوط هئي يعني ڇوڪرن سان گڏ پڙهڻو پوندو هو پر پوءِ بہ هنن جي ماءُ همت نہ هاري. آخر سندس ڪاوشن رنگ لاتو ۽ سندس نياڻيون تعليم جي نور سان منور ٿي سنڌ جي سيني نياڻين لاءِ مشعل راهہ بنجي نروار ٿيون.

شمس عباسي ان وقت جي حالتن بابت لکي ٿي تہ " اهو زمانو هو جڏهن صرف هندو ڇوڪرين کي انگريزي پڙهائيندا هئا. مسلمانن ۾ اهو رواج ايتري قدر گهٽ هو جو هندن جي سوَ ٻارن جي پيٽ ۾ صرف ٽي يا چار مسلمان ٻار هوندا هئا. ان وقت منهنجي ماءُ جنهن 14 سالن جي عمر ۾ شادي ڪئي ۽ ڇهہ ٻار ڄڻي صرف 24 سالن جي عمر ۾ بيوه بنجي ويئي، تنهن باوجود معاشي تنگيءَ ۽ خانداني تڪرار جي ڪيڙا سبب، پنهنجي سيني نياڻين کي تعليم ڏني پوءِ ان عظيم ماءُ جي قربانين سنڌي ڇوڪرين جي پڙهائيءَ جا نوان گس ڏيکاريا. هن آتم ڪهاڻيءَ ۾ آپا شمس عباسي نہ صرف پنهنجي شخصي آزمودن ۽ زندگيءَ جي تلخ تجربن جو ذڪر ڪيو آهي پر سبق آموز نصيحتن جو پڻ ذڪر ڪيو اٿس. مثال طور هوءَ ٻڌائي ٿي تہ "ڪچي عمر ۾ انسان ڪهڙيون نہ غلطيون ڪري ٿو جيئن سندس ڪان ڇوڪرو گهر جو پتو ۽ فون نمبر گهري ٿو ۽ هوءَ ان کي اهو ڏئي ٿي ڇڏي، بعد ۾ پڇتائي ٿي. وري ان عمل مان سکيا بہ وٺي ٿي تہ آئنده ڪڏهن غير مرد کي گهر جو پتو نہ ٻڌائيندس سکڻ ۽ سيکارڻ جو اهو عمل هوءُ سڄي زندگي جاري رکندي آئي.

ميران اسڪول کان وٺي زبيده ڪاليج جي پرنسپال واري عهدي تائين آپا شمس لاتعداد تعليمي سڌارا آندا. نياڻين جي تعليم ۽ تربيت کي اهميت ڏيندي هئي. هن جي ئي ڪوشش سان ان وقت زبيده ڪاليج ۾ آرٽ سان گڏ سائنس جا بہ ڪلاس شروع ٿيا ۽ ڇوڪرين جي رهائش لاءِ هن هاسٽل جو پڻ بندوبست ڪيو. ليبارٽريون ٺهرايون. مطلب تہ هن هڙان توڙي وڙان نياڻين کي تعليم حاصل ڪرڻ جي راهہ ۾ جيڪي مشڪلاتون هيون، انهن کي دور ڪرڻ لاءِ وسان ڪين گهٽايو. ان سلسلي ۾ هن ڪيترائي ئي تڪڙا فيصلا ورتا، جن سبب سندس ذاتي زندگي ڏاڍي متاثر ٿيندي هئي پر سندس همت ۽ هماليہ جيڏي حوصلي کيس شاهہ سائينءَ جي

هنن سڀني جيان تہ ”آڏو ٿڪر ٿر، متان روهہ رتيون ٿيئين“ ڪيس پست ٿيڻ نہ ڏنو سندس خلاف انڪوائريون ۽ آڊٽ آفيسرن جون سختيون بہ سندس مقصد جي حصول کان ڪيس پوئتي هٽائي نہ سگهيون. جنهن لاءِ هوءَ لکي ٿي تہ: ”منهنجو اهو خيال آهي تہ هر منتظم کي ڪنهن وقت اهڙا فيصلا ڪرڻا پون ٿا، جيڪي غلط بہ هجن پر جيڪڏهن نيت صاف آهي تہ پوءِ اهڙن فيصلن ڪرڻ ۾ ڪوبہ هرج نہ آهي.“ (شمس عباسي، 1999ص 65)

شادي شده عورت، جيڪا هڪ ئي وقت مڙس سان گڏ ٻن ٻارن جو بہ خيال رکندي هجي، تنهن ذاتي مصروفيتن کي ڪڏهن بہ پنهنجي پروفيشنل زندگي جي راهہ ۾ رڪاوٽ بنجڻ نہ ڏنو. آپا شمس ڪيترين ئي ڇوڪرين جي فيس معاف ڪرائي يا پاڻ ڀري ڪين تعليم جي راهہ ۾ پيش ايندڙ رڪاوٽن کي دورڪرڻ ۾ مدد ڪئي، اهو ئي سبب هو جو زبيده ڪاليج مان ڪيترين ئي قدآور شخصيتون تعليم پرائي زندگي جي اعليٰ قدرن کان متعارف ٿي ڪيترن ئي ڀٽڪيل ماڻهن لاءِ مشعل راهہ بڻيون، جن ۾ مشهور معروف اردو شاعره فهميده رياض، انساني حقن لاءِ پاڻ پتوڙيندڙ رهنما انيس هارون، سلطانہ صديقي، آپا مريم نوحاڻي، مهتاب اڪبر راشدي ۽ ٻيون ڪيتريون ئي قابل شخصيتون شامل آهن. جن سندس نگراني ۾ زبيده ڪاليج مان عملي زندگيءَ ۾ پير پاتو. انهن جو پڻ مختصر احوال هن جيون ڪهاڻي جو حصو آهي. پنهنجي ان تعليمي سفر دوارن هن جن مشڪلاتن کي منهن ڏنو ان جو ذڪر ڪندي بہ هن ڪجهہ جاين تي ڪيو آهي هوءَ لکي ٿي تہ:

”ون يونٽ دوران تعليم لاءِ بجيٽ جون جيڪي گڏجاڻيون ٿينديون هيون اهي لاهور ۾ ٿينديون هيون اسان جي ڪاليج ۾ بي.ايس. سي آنرس لاءِ 20 استادن جي ضرورت هئي، ان وقت مسٽر بشير شيخ نهايت سخت آفيسر هو تنهن چيو تہ هڪ ئي ڪاليج کي ايترا استاد ڪيئن ملندا؟ مون اها ڪوشش ڪئي تہ ڪيس اهو سمجهايان تہ ايتري ضرورت ڇا جي ڪري آهي. تہ هن هڪدم چيو مسز عباسي! توکي خبر آهي تہ تنهنجي خلاف ڪيتريون درخواستون آيون آهن. ان تي مون جواب ڏنو تہ شيخ صاحب اڄ ڪلهہ ڪنهن جي خلاف شڪايتون نہ آهن. صدر ايوب جي خلاف امير محمد گورنر جي خلاف بہ ماڻهو درخواستون ڪندا آهن. جيڪڏهن منهنجي خلاف آئي تہ ڪهڙي وڏي ڳالهہ آهي. اوهين ڇا ٿا سمجهو اوهان

خلاف درخواستون نـ آهن ان تي هو هڪدم پريشان ٿي ويو ۽ چيائين مسز عباسي کھڙيون درخواستون پر آواز نهايت ڌيل هوس مون چيو رشوت جون درخواستون ٻيون کھڙيون. هڪدم پريشان ٿي ويو! چيائين توکي ڪنهن ٻڌايو؟ ”رشوت ستاني جي انسپيڪٽر!“ هن يڪدم آفيس جي سپريڊنٽ کي گهرائي چيائين تـ آپا شمس جو جيڪو ڪم آهي اهو هڪدم ڪر. لاهور ۾ جيڪا ايس.اين.اي ميٽنگ آهي ان ۾ هن کي وٺي هلبو تـ جيئن پنهنجو اضافي عملو منظور ڪراءِ.“ هڪ ٻيو دلچسپ واقعو جيڪو آپا پنهنجي هن آتم ڪهاڻيءَ ۾ بيان ڪيو آهي سو هن ريت آهي تـ ”جڏهن ڊائريڪٽر جي پوسٽ تي ڪيس اهل هوندي بـ نـ رکيو ويو. ان وقت ڊاڪٽر ممتاز قاضي تعليم جو سيڪريٽري هو ان وقت مسترواحد بخش ڊائريڪٽر هو جيڪو مون کان جونيئر هو. مان اڳ ۾ ئي ڏک سان ڀري ويٺي هئس. مون هڪدم ڊاڪٽر ممتاز قاضيءَ کي ڏسي چيو تـ ”سر کهڙو سبب آهي جو مون کي ترقي نٿي ڏني وڃي، جڏهن تـ مون کان جونيئر ڏهن آفيسرن کي ترقي ملي چڪي آهي توهين ڇا ٿا سمجهو عورتون مردن جهڙو ڪم نٿيون ڪن. فرق اهو آهي هتي ڏاڙهي آهي ۽ هتي ساڙهي آهي انهيءَ ڪري مون کي ترقي نٿي ملي، چو جو مان ٽوپي نٿي پايان“

(شمس عباسي، 1999 ص 78)

سندس نظريو هو تـ تعليمي ادارا نـ رڳو تعليمي درسگاهـ آهن پر تربيت جي آمجگاهـ بـ آهن، جتي شاگردن جي شخصيت کي مڪمل ڪرڻو پئي ٿو. هيءَ آتم ڪٿا هڪ استاد هڪ مبلغ ۽ هڪ رهنما جي حيثيت ۾ نـ رڳو شاگردن، پر استادن لاءِ پڻ قيمتي اثاثي مثل آهي.

منهنجي حياتيءَ جا سونا روپا ورق:

هيءَ آتم ڪهاڻي، پوپٽي هيراننداڻيءَ جي زندگيءَ سان گڏ سندس نظرياتي فڪر ۽ سماجي شعورسان سلهاڙيل هڪ مڪمل آتم ڪٿا آهي، جنهن ۾ پوپٽيءَ زندگي جي لاهن چاڙهن جو تاريخي ۽ ثقافتي پسمنظر هيٺ جائزو ورتو آهي. پهرين صفحن ۾ پوپٽيءَ پنهنجي شروعاتي زندگي جا ڪجهه منظر ياد ڪندي، حيدرآباد سنڌ جو اهڙو تـ سحر انگيز نقشو چٽيو آهي جو گهڙيءَ پل پڑهندڙ حيران پريشان ان حيدرآباد کي ڳولڻ لڳي ٿو جنهن ۾ اڄ وڏا وڏا فليٽ سوڙهيون گهٽيون ۽ گند ڪچري جا ڍيرلڳل آهن. پرهيءَ پوپٽي جي حيدرآباد تـ ڏاڍي خوبصورت آهي، جنهن لاءِ هن

لکيو آهي تہ ”حيدرآباد روءِ زمين تي منهنجي جنم ڀومي جهڙو شهر ڪو ٻيو ناهي. اسڪول ۽ باغ جا چٽڪار ٿيل رستا، هوا موڪليندڙ منگهہ، ڦليلي جو واهہ، گدو بندر وارو درياهہ بسنت لاج. اهڙو ڪهڙو آنند هو جو حيدرآباد ۾ ميسر نہ هو.“ (پوپٽي، 1993 ص 127)

هير آباد جي هيرن ۾ جاول ۽ نپيل پوپٽيءَ جڏهن عملي زندگي ۾ قدم رکيو تہ اها ڌرتي جنهن کيس ماءُ جي هنج جيان پاليو هو سا اچانڪ جڻ هنن جي پيرن هيٺان کسڪڻ لڳي، چوڌاري گهٽ ۽ ٻوسٽ جو ماحول ڇانئجي ويو جنهن جو بيان ڪندي پوپٽي لکيو آهي تہ ”ريڊيو تي ظاهر ٿيو تہ ملڪ ورهايو ويندو اخبارن ۾ خبر آئي تہ سڄي سنڌ پاڪستان کي ملي آهي پناهہ گيرن سنڌ ۾ اچڻ شروع ڪيو هڪ خبر آئي تہ حيدرآباد ۾ پنج هزار مسلمان اچي لٿا آهن، جن مان ڪي مسلم هاسٽل ۾ رهيا. مسلم هاسٽل اسان جي گهر جي ساڄي پاسي واري رستي تي هئي. فضا ۾ ڀَپ هراس ۽ دلين ۾ دهشت ڇانئجي ويئي. مٿان وري جو هاسٽل مان نڪري ڪن نوجوانن نعرا هنيا تہ ” هيرآباد جون حورون اسان جي حوالي ڪريو تنهن تي آڦي باقي دلين جو ڌڙڪڻ تيز ٿي ويو. هرهڪ گهر ۾ ڇوڪرين کي سيکاريو ويو تہ جي اهي مسلمان گهر ۾ گهڙن تہ بجلي واري پلگن جي ٻن ٽنگن ۾ آڱريون وجهي ٻنڊ هيٺ ڪري پاڻ کي ختم ڪجوا. گهرن ۾ زهر جون ننڍڙيون ننڍڙيون پڙيون ورهايون ويون، جيئن ڏکئي وقت ۾ زالن کي ڪم اچي سگهن.“ (پوپٽي، 1993 ص 66_67)

انهن حالتن، هنن محب وطن ماڻهن کي لڏڻ تي مجبور ڪيو هو. پوپٽي بہ مارئيءَ جيان، ملير کان ڇني ڌار ٿي هئي ۽ سڄي عمر انهيءَ اڪير ۾ بسر ڪئي تہ نيٺ تہ مارن سان ملڻ ٿيندو. هنن انهيءَ آسري تي پنهنجا مال ملڪيتون سڀ ڪجهہ هتي ڇڏيا هئا ۽ ڪنهن اٽانگي سفرجا راهي بنيا هئا. هن ننڍڙي عمر ۾ ئي اهو سڀ ڪجهہ ڏٺو ۽ سَنو هو. ڪيترن ئي ڪشٽڻ ۽ ڪشالن کي منهن ڏنو هو اها عمر جنهن ۾ ڇوڪريون پنهنجي آئيندي جا سونهري خواب اڻنديون آهن جيڪي انهن ڏينهن ۾ پوپٽيءَ بہ اڻيا هئا، جن جو ذڪر پاڻ هن طرح ڪيو اٿس تہ ” مون سپنا مڙهڻ شروع ڪيا خوشگوار ڳالهين جا ڌاڳا ڪٽي ڪلپنا جي سُئيءَ سان گهڻئي پرت پرڻ لڳس هر هڪ خيال دل ۾ لهرون پيدا ڪندو هو.“ (پوپٽي، 1993 ص 61)

اهو پوپٽيءَ جو پهريون ۽ آخري عشق هو. ڇوڪرو بہ انجنيئر هو پر پيءُ جي وفات کانپوءِ گهرجون زميواريون نڀائڻ جي ڪري هن ان پيار جو تياڳ ڪري ڇڏيو. هڪ عورت جي حيثيت ۾ هوندئن بہ قرباني صرف ان جي ئي حصي ۾ ايندي آهي جيڪا هن رضا خوشي سان ڏني هئي. هن عورت هئڻ جي ناتي بہ هن ڪيترين ئي مصبيبتن کي منهن ڏنو هو. ڇاڪاڻ تہ کيس خبر هئي تہ ”جتي جتي جاگيرداري نظام آهي. اتي عورتن جي هلت تہ ڇا نگاهہ تي بہ سخت پهروڪيل هوندو آهي، عورت ان پهري کان جڏهن بہ ٻاهر نڪتي، تڏهن کيس يا سندس نگاهن جي گهايل ڪي موت جي گهاٽ اتاريو ويندو آهي.“ (پوپٽي؛ 1993 ص 61)

هيءَ آتم ڪهاڻي ان اڏول عورت جي پل پل جي پيڙا جي عذاب جو اهو داستان آهي، جنهن ۾ سندس همت ۽ حوصلو ئي هو، جنهن وقت جي راڪاس کي شڪست ڏيئي کيس زندگي جي منجهدار مان ٻاهر ڪڍيو هو. وڏي ڀيڻ جي حيثيت ۾ هن پنهنجي ڀائن ڀينرن کي پڙهائي پرڻائي پنهنجو فرض پوري طرح نڀايو. هڪ استاد جي حيثيت ۾ سندس عملي قابليت ۽ رهنمائي هيٺ هن ڪيترائي لائق ۽ قابل شاگرد پيدا ڪيا. هن پاڻ شادي ڇو ڪونہ ڪئي ”مون کي گهوٽ خريدڻو ناهي هن پنهنجي ماءُ کي جواب ڏيندي چيو هو“ ڇاڪاڻ تہ هوءَ هڪ اصول پسند عورت هئي، سو جڏهن ڇوڪري جي مائٽن هن جي مائٽن کان ڏاج ۾ پئسا گهريا تڏهن انڪار ڪري ڇڏيو. هن ڪنوارو رهڻ پسند ڪيو پر پنهنجي اصولن تي سودي بازي پسند نہ ڪئي يا شايد سندس منزل اڃا اڳيري هئي، جيڪا کيس پاڻ طرف ڇڪي وٺي ويئي، اها ساهت جي دنيا هئي جنهن سندس جذبن ۽ خيالن کي اظهار جي آزادي ڏني. هن سنڌي ساهت کي ڪيترائي رنگ روپ ڏنا. هڪ استاد جي حيثيت ۾ هوءَ لکي ٿي تہ ” شاگرد تہ ڇا پر سندن پيئر مائر بہ مون کي عزت ڏيندا هئا. هوءَ لکي ٿي تہ ”چندرا جو پتا، ڊاڪٽر هري ڪرشن داس منهنجي اکين جو سالا سال علاج ڪندو هو پر ڪڏهن بہ فيس نہ ورتائين. فيس پڇڻ تي هٿ جوڙي چوندو هو تہ ”گرو جي اوهان کان پئسا ڪيئن وٺبا“ (پوپٽي؛ 1993 ص 61)

شيلا جو پتا ڪشنچند گانڌي رام سندس شهر ۾ اچڻ يا وڃڻ مهل پاڻ اسٽِيشن تي وٺڻ يا ڇڏڻ ايندوهو.“ (پوپٽي هيراننداڻي؛ 1993 ص 94)

هن آتم ڪهاڻيءَ ۾ پوپٽي زندگيءَ جي سيني تجربن جو اثرائتو بيان اهڙي تہ سادي ۽ سلوڻي عبارت سان ڪيو آهي جو پڙهندڙ ڪٿي بہ بوريت جو شڪار نٿو ٿئي. مجوعي طور تي هيءَ آتم ڪٿا نہ صرف سندس زندگي جي ڪٺن آزمودن جو

ساهتڪ نچوڙ آهي پر هن ساهتڪ ڪيتر جي ٻين رنگ وڪيريندڙ ليکڪن جو پڻ مختصر بيان ڪيو آهي، جن پوپٽيءَ سان هر وقت ساٿ نڀاهيو جن ۾ مالهي، اتم، ڪيرت ۽ موهن وغيره شامل آهن. اتي پوپٽي انهن سنڌي ٻولي جي ليکڪن کي مياروں بہ ڏنيون آهن جن ساهت وسيلي سنڌس دل ڏکائي هئي. هوءَ لکي ٿي تہ ” هاڻي وهنواري دنيا تہ صفا الٽي ٿي ويئي آهي پرکنهن ٿي ڄاتو تہ ساهتڪ سنسار ۾ بہ اڇا اجرا لڳندڙ اديب ائين رڻ سهائيندڙ هلت هلندا. ڪڏهن سگهڙ سياڻا ۽ ڏاهپ جا مالڪ انسان، جي هيٺين سطح وارن اوگڻن وهيڻا ٿي ويندا. ڪڏهن پاڻ کي ايماندار سڏائيندڙ لومڙين واريون چالاڪيون ڪندا، ڪڏهن پاڻ کي ساهتڪ ميدان ۾ بيٺل شينهن چوائيندڙ گدڙن جهڙو وهوارڪندا.“ هنن جا افعال ڏسي نراسا وچان چوان پئي تہ.

”ڏنڊ ئي ڏنڊ آ، يا نظر ويئي ٿم جهڪي،
منهنجوچهروگم ٿي ويو آ يا درپڻ پڄي پيو آ،
ڏاڍ بڻيو آ ڏينهڙو ۽ رات پي نہ ٿئي پئي آسان،
منهنجي قسمت جو باب لکندي ڪاتب، سمهي تہ نہ پيو آ ڇا؟
منجهي پئي هان آءٌ يا دنيا هوشيار ٿي وئي آ.

(پوپٽي، 1993 ص 171)

هن آتم ڪهاڻيءَ جي آخري پنن ۾ شاعريءَ جي چونڊ سندس سماجي شعور جي چٽي گواهي ڏيندي نظر اچي ٿي.

شيخياڻيءَ جي ڊائري :

هيءَ ڊائري غلام فاطمہ شيخ جي ٻڌايل وارتائن تي مشتمل آهي، جنهن ۾ هن زندگيءَ جي مسلسل جدوجهد جو بيان انوکي ۽ منفرد انداز سان پيش ڪيو آهي جيڪو دلچسپ هجڻ سان گڏ اثرائتو پڻ معلوم ٿئي ٿو. صنف نازڪ سڏجندڙ اهي عورتون ڏکئي وقت تي جبل جيڏو حوصلو ۽ سمنڊ جيڏو صبر ساڻ ڪري ڏورانهن پيچرن جوسفر طئہ ڪري پنهنجو مقصد ماڻڻ ۾ ڪامياب ٿين ٿيون. هن ڊائري جي شروعات شيخياڻي پنهنجي پيءُ جي مسلمان ٿيڻ سان سندس خلاف هندن جي اٿندڙ سماجي روايتن ۽ عذابن جي ذڪر سان ڪئي آهي.

اها مذهب جي نالي تي اٿندڙ اها ساڳي باهہ آهي جنهن جا ٽانڊا اڄ بہ اسان جي سماج کي ساڙي ۽ ٻاري رهيا آهن. جنهن جي بدولت معاشرو انتهاپسندي جو شڪار بنجي انسانيت سوز ظلم ڪرڻ کي ثواب سمجهي ٿو. هي رڳو اڄ جو نہ پر صدين جو الميو آهي. هن ڊائريءَ ۾ بہ فاطمہ انهن سختين جو ذڪر ڪيو جيڪي

سندس خاندان کي مسلمان ٿين جي عيوض ان وقت هندن جي طرفان سهڻيون پيون ۽ جنهن سبب هنن پنهنجي سڄي زندگي دربدرتي گذاري هئي.

غلام فاطمہ کا گهڻي پڙهيل لکيل ڪونہ هئي پر سماجي توڙي سياسي شعور رکندڙ خاتون هئي، جنهن جي ثابتي سندس هيءَ ڊائري آهي، جنهن ۾ هن پهرين مهاڀاري جنگ جو پڻ ذڪر ڪيو آهي. هوءَ لکي ٿي تہ "ان زماني ۾ پهرين مهاڀاري جنگ لڳي هر طرف واٺويلا مچي ويئي، دنيا جي ملڪن جي هڪ ٻئي سان مخالفت ۽ موافقت ظاهر ٿيڻ لڳي ان زماني ۾ مسلمانن جو خاص مرڪز خلافت تحريڪ هئي جنهن ۾ چوٿيءَ جي عالمن حصو ورتو .سنڌ بہ ان جدوجهد ۾ پاڻ موکيو." (فاطمہ شيخ؛1983 ص 37)

ان وقت جي هر هڪ مسلمان جيان هوءَ بہ سلطنت عثمانيہ جي ٽٽڻ جو ذميوار عيسائين ۽ يهودين کي سمجهي ٿي. ان خلافت تحريڪ دوران ئي جهاد ڪرڻ جي نيت سان هن پنهنجي ڪتب سان گڏ ديس کان ٻاهر قدم رکيو ۽ مديني، ترڪي، شام ۽ عراق جو سفرڪيو ۽ ڪيترين ئي مشڪلاتن کي اڪيلي سرمنهن ڏنو هو ۽ پنهنجي مڙس سان ساٿ نڀايائين. جهڙي نموني تڪليفن سهندي بہ هن پاڻ گهٽ هوندي بہ پنهنجا ٻار پڙهايا اهو سندس حوصلو ۽ همت هئي. هن ڪتاب جو روشن پهلو عورت جو اهو عزم آهي جنهن عورتن کي هڪ نئين واٽ ڏيکاري آهي جنهن ۾ هن هر مشڪل وقت تي پنهنجون صلاحيتون ڪتب آڻي، پرديس ۾ پنهنجي خاندان جي مالي ڪفالت ڪئي، ڇاڪاڻ تہ سندس مڙس ڊاڪترهو پر مديني ۾ عربي ٻولي نہ اچڻ سبب ڪيس هڪ گهر ۾ سودي سلف وٺڻ لاءِ نوڪرجو ڪم مليو جيڪو سندس مڙس تہ اهو قبول ڪيو پر فاطمہ ان کي گوارا نہ ڪيو تہ ايڏو پڙهيل ۽ قابل ماڻهو ڪنهي نوڪر ٿي بيهي تڏهن هن مديني ۾ ڪپڙا سبي ڪپائڻ شروع ڪيا. ائين هڪ ملڪ کان ٻئي ملڪ هوءَ محنت ڪندي پنهنجو ۽ پنهنجي ديس کان آيل ماڻهن جي سهائتا ڪندي رهي. سندس محنت ڪش زندگي بهرحال سيني عورتن لاءِ سبق آموز آهي. سندس هن ڊائريءَ ۾ سندس لکيل سنڌي ٻوليءَ جا محاورا ۽ شاهہ لطيف جا شعر سندس سماجي شعور جي شاهدي تہ ڏين ٿا، پر شاهہ جي فلسفي ۽ فڪر جنهن ۾ پوري انسانيت جو درد سمايل نظراچي ٿو ان جي ابتڙ نظر اچن ٿا.

هن ڊائريءَ ۾ ڪٿي ڪٿي مذهبي متڀيد جي بوءِ پڻ اچي ٿي جنهن ۾ مسلمانن کي سيني خوبين ۽ ٻين مذهبن جي ماڻهن کي سيني خامين جو سبب ڄاڻايو ويو آهي، جيڪا ليکڪا جي ذاتي سوچ يا سندس شروعاتي زندگيءَ جي حالتن ۽ دربدريتڪڻ جي ڪري پيدا ٿي هجي.

قيدياڻيءَ جي ڊائري:

هيءَ ڊائري هڪ سياسي قيدياڻي اختربلوچ جي آپ بيتي آهي، جيڪا 1970ع ۾ سينٽرل جيل حيدرآباد ۽ سکرجيل ۾ گهاريل ڪجهه مهينن دوران هر روز جي حساب سان جيل ۾ رونما ٿيندڙ وارتائن تي لکي هئي اها پنهنجي نوعيت ۾ هڪ انوکي اهميت رکي ٿي. هيءَ ڊائري پڙهي منهنجي حيرت جي انتها نـ رهي تـ هڪ ڇوڪري جيڪا عمر جي ان موڙ تي جتي هن جيترين ڇوڪرين خوشيءَ جا گيت ڳائينديون، جهولا ڪڏنديون آهن، چوٽيون پائينديون آهن، اتي هن هٿڪڙيون پاتيون، بک هڙتال ڪئي سابہ اٺ نوَ ڏينهن لڳاتار ۽ جڏهن ميجر ڪيس سمجهائي ٿو. تـ بک هڙتال اسلام ۾ جائز ناهي طريقا اهو گانڌي جو رواج آهي، تڏهن هوءَ ان کي چوي ٿي تـ ”توهين طاقتور آهيو توهان وٽ فوجون، هٿيار، جيل ۽ پوليس، مطلب تـ اسان کي دٻائڻ لاءِ هرهٿيار آهي اسان وٽ صرف هي آهن بک هڙتال ڪريون يا جلسا جلوس ڪيون.“ هن سنڌ جي نياڻي جنهن جيل جي سختين کي پنهنجي مقصد مٿان قربان ڪري ڇڏيو هن کي پنهنجي سکن کان وڌيڪ پنهنجن ماروئڙن جا ڏک عزيز هئا. قيد جي انهن ڏينهن ۽ راتين ۾ هن پنهنجي بيماري توڙي ڪمزوريءَ کي ڪڏهن بہ پنهنجي مجبوري ڪونہ بڻايو پرهميشہ ٻين قيدي عورتن جو خيال رکيو. هن ڊائريءَ کي جيڪڏهن ڏکي قيدياڻين جي ڊائريءَ چئجي تـ وڌاءُ نـ ٿيندو ڇو تـ اختر هن ڊائريءَ ۾ ڪيترين ئي قيدي عورتون جيڪي ان وقت جيل ڀوڳي رهيون هيون انهن جو ڪثرت سان ذڪرڪيو آهي جن کي پڙهڻ سان دل دکي ٿيڻ لڳي ٿي. ڪي ڏوهي تـ ڪي وري بيڏوهي پر گهڻيون عورتون اُهي هيون جن مڙسن جو قتل ڪيو هو جن ۾ هڪڙي قائما نالي عورت بـ هئي جيڪا بيحد حسين هئي ۽ هن جي تر جو زميندار ان شرط تي هن جي ضمانت ڏئي رهيو هو تہ هوءَ سندس گهر هلي رهي، پر هن عورت قيد قبوليو پر زميندار سان وڃڻ پسند نـ ڪيو. ان کان علاوه قيدي عورتن مٿان جيل جي وارڊن عورتن جا ظلم بـ هن ڊائريءَ ۾ بيان ٿيل آهن. قيدي عورتن جي جون ننڍڙيون ننڍڙيون خوشيون غم بـ سڀ گڏجي ورهائي کڻن ٿيون. اختر بلوچ کي لکڻ سنو ڏانءُ آهي، هي ڊائري پڙهي جيل ۾ رهندڙ ماڻهن کان نفرت بجاءِ همدردي جا جذبا شدت سان اڀري اچن ٿا بقول سراج جي تہ ” اهڙا جيئرا جاڳندا ڪردار اهڙيون قائمائون دادليون تـ اسان پنهنجي شاهڪار افسانن ۾ بـ گهٽ پڙهيون آهن ۽ هتي ڪنهن دانشور يا افسانا نگارنہ پر سنڌ تي سر ڏيڻ واري هڪ ٻالي ڀولي سنڌي شاگرديائي اسان کي اهي حقيقي ڪردار مهيا ڪري ڏنا. جي نـ رڳو سنڌ جي

ڪرندڙ ديوارن ۾ چير وجهي ڇڏيندا پر سنڌ جي سموري جاگيردارانہ ۽ وڏيرڪي نظام کي اگهاڙو ڪري سر بازار سنگسار ڪرائيندا.“ (اختر بلوچ: 1972 ص 7)

آءُ اُها ئي مارئي :

هي آتم ڪٿا ٿرپارڪر ضلعي جي ڏيپلي شهر سان واسطورکندڙ فاطمہ قاضيءَ جي لکيل آهي فاطمہ سنڌي ٻولي ۽ سنڌي قوم جي محسن محمد عثمان ڏيپلائيءَ جي پاٽج هئي. سندس هيءَ آتم ڪهاڻي مارئي جي سنگهارن لاءِ سڪ بہ ظاهر ڪري تہ سسئيءَ جيان ڏونگر ڏارڻ جو حوصلو بہ رکي ٿي، جنهن ۾ هڪ عام رواجي گهريلو عورت جي عظمت، محنت ۽ جستجو جو بيان نظر اچي ٿو. هوءَ جڏهن شعور جي دنيا ۾ قدم رکي ٿي تہ ڏهن درد سندس دل ۾ ديرو ڪري ويهي وڃن ٿا. نياڻي جنهن کي بظاهر تہ سنڌي ماڻهو ’ست قرآن‘ جو درجو ڏيندا آهن. پر هن سماج ۾ ڪير بہ ان جي جمڻ تي گهڻو خوش ڪونہ ٿيندوآهي، سو هن کي جو لڳاتار ڇهہ نياڻيون جو پيدا ٿيون تڏهن هن ڪيترا نہ گهر ڀاتين جا طعنا سَنا هئا. ان جو ذڪر پڻ هن آتم ڪهاڻيءَ ۾ ڏاڍي افسوسناڪ انداز ۾ هيٺ بيان ٿيل آهي، هڪ الهڙ ڇوڪري جيڪا پاڻ کان وڏي عمر واري ماڻهوءَ سان پرڻائي وڃي ٿي، تڏهن هن ۾ ڪيڏي همت، جوش ۽ ولولو هو پر هينئر جڏهن هوءَ ماءُ جي عظيم منصب تي پهتي آهي تڏهن ڪيس پٽ نہ ڄمڻ جا مهڻا ڏيئي ڪيڏو نہ ڪمزور بنايو ويو آهي، وري جڏهن ڇهہ نياڻين ڪانپوءِ جڏهن جيئن سوڪهڙي ڪانپوءِ جو وسڪارو ماروئڙن جي منهن تي مرڪ موٽائي آڻيندوآهي تيئن هن کي بہ پٽ ڄائو پراهو سُست ئي راهي رباني ٿي ويو هوءَ سمجهي نہ سگهي تہ ان ۾ رب جي ڪهڙي مصلحت پوشيده هئي پر هن الله مان اميد نہ لاٿي. شاهہ سائينءَ جي هنن سٽن جيان تہ:

”جي ليلائي نہ لهين، تان پڻ ليلائج ,آسرمَ لاهيج، ڏٽي ٻاجهيندڙ گهڻو“

سو هن بہ اميد ۽ آسري جي جوت جلائي رکي هئي، ڏک تہ هن جا اصل کان ساٿي هئا، جن سان گڏ هن ننڍي عمر ۾ ئي پيءُ کي ڀوهہ جواني ۾ موت جي حوالي ٿيندي ڏٺو. سو جڏهن هن جي ننڍي ڏيءَ گذاري ويئي تڏهن ڇوڪري جي پڦيءَ ڪفن ۾ ويڙهيل ان ننڍڙي ٻار جي لاش اهو سنيهو ڏيئي قبر پيڙو ڪيو تہ هاڻي اتي وڃي بہ پاڻ موڪلي، پوءِ اچجانءِ. ڏڪئي وقت اچڻ تي اهي ڄاڻ سڃاڻ وارا رشتا ڪيڏا نہ ڪنور دل بنجي ويندا آهن. ڇا نہ گذريو هوندو ان مهل ان ماءُ جي دل تي جنهن اهو سڀ پنهنجي ڪنن سان ٻڌو ۽ چوندا آهن تہ ”صبر جن جو سير تير نہ گسي تن جو“ ائين صبر جا پاڻُا ٻيٽا ٿيا ۽ کيس بہ پٽ ڄاوا پوءِ هن جي زندگي ۾ ڪجهہ مانار

آئي. ڪيڏو نہ اسان جي معاشري ۾ عورتن جو استحصال ڪيو وڃي ٿو پوءِ بہ هو هر مصيبت کي منهن ڏيو وڃن.

مٿي ڏنل ڪتابن کان علاوه ٻين سنڌي ليکڪائن جون آتم ڪٿائون پڻ شايع ٿيون آهن. جن ۾ ويناشرنگيءَ جي ”منهنجي حياتيءَ جا گل و خار“ شبنم گل جو ڪتاب ”منهنجو سورج مُکي“، غلام فاطمہ شيخ جو ”تاريخ جو وساريل ورق“ وغيره بہ قابل ذڪر آهن. جن تي ٻئي مقالي ۾ لکيو ويندو.

هن مقالي جو مختصر تت هيءُ آهي تہ سنڌ جي عورت پنهنجي هر روپ ۾ باوقار، اورچ، محنتي ۽ قرباني جي جذبن سان مالامال آهي. بس هن کي قدر جي نظرسان نهارڻ جي ضرورت آهي

حوالا

1. George Bernard Shaw, ` Twentieth century English History Plays From Shaw to bond`, Nilourfer Harben.1988
2. ياتيا، لڇمڻ ڪومل، ’وهي ڪاتي جا پنا‘ روشني پبليڪيشن، ڪنڊيارو 2015
3. سرلا ديوي، ڊاڪٽر، ’جيتامڙي جي ڊائري‘ ،آشرم پبليڪيشن، 1982
4. شهاڻي، ريٽا ’ ٻپهريءَ جا ٻہ پل‘ ڪويتا پبليڪيشن حيدرآباد، 2004
5. عباسي ، آپا شمس ، ’ڳالهيون ٻيٽ ورن ۾‘ آتم ڪٿا، عقيل برائيٽ اڪيڊمي، حيدرآباد 1999
6. هيراننداڻي، پوپٽي ’منهنجي حياتيءَ جا سونا روپا ورق‘ سنڌي ساهت گهر، حيدرآباد ،1993
7. شيخ، غلام فاطمہ ’شيخياڻي جي ڊائري‘، سنڌي ادبي سوسائٽي ،حيدرآباد، 1983
8. بلوچ ، اختر ’قيدياڻي جي ڊائري ‘سنڌي عوامي گهر، حيدرآباد، 1972
9. قاضي ، فاطمہ زهره ’آءُ‘ اُها ئي مارئي‘ ،پيڪاڪ پرنٽرس ڪراچي 2014